

JOLANTA MITURSKA-BOJANOWSKA* | BADACZ NIEZALEŻNY, SZCZECIN

O przekształceniach przysłowia *Niedaleko pada jabłko od jabłoni* we współczesnej polszczyźnie

Słowa kluczowe: przysłowie, transformacje, antyprzysłowie.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.99.4.8>

Wprowadzenie

W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku Danuta Buttler (1989: 332) wyrażała zaniepokojenie zanikaniem przysłów we współczesnym języku polskim¹. Chociaż uszczuplanie zasobów paremicznych na przestrzeni wieków jest procesem naturalnym, to jednak należy zauważyć, że obecnie także powstają nowe przysłowia (Kłosińska 2011: 28; Koziół-Chrzanowska 2015: 146; Szpila 2017: 5–14), a ponadto „obserwujemy zjawisko ożywiania przysłów [...], manifestujące się na wielu płaszczyznach” (Szpila 2000: 215). Owemu „ożywianiu”, rewitalizacji paremii sprzyja zapewne ich umiejętność wpisywania się bądź w formie cytatów, bądź w formie przekształceń w większe formy gatunkowe (Olkusz 2011: 150).

Nie sposób tu nie wspomnieć o zjawiskach charakterystycznych dla współczesnej polszczyzny, takich jak transformacje stałych związków wyrazowych, w tym powstawanie tak zwanych antyprzysłów/nowoprzysłów, memów, antysloganów, wykorzystywanych w różnorodnych tekstach kultury (Tkaczewski 2012; Koziół-Chrzanowska 2014). Tematyce spetryfikowanych połączeń wyrazowych poświęcono liczne prace, zarówno reprezentujące ujęcie terminologiczno-metodologiczne (m.in. Bąba 1989; Chlebda 1991, 2005; Liberek 1998; Dziamska-Lenart 2004; Ignatowicz-Skowrońska 2008; Koziół-Chrzanowska 2012; Wasiuta 2015), jak i o charakterze analitycznym, koncentrujące się na modyfikacjach pojedynczych przysłów (np. Wasiuta 2016; Miturska-Bojanowska 2018).

W niniejszym artykule chcielibyśmy się skupić na transformacjach paremii *Niedaleko pada jabłko od jabłoni*, prezentując przy tym jej potencjał i gotowość do przekształceń w określonych warunkach językowo-sytuacyjnych. Podstawę materiałową badania stanowią teksty

* jmb@zut.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5439-2319

¹ W artykule przyjęto definicję przysłowia sformułowaną przez Grzegorza Szpilę (2003: 24): „Przysłowie to krótkie, proste, często rymowane powiedzenie w postaci zdania, zwykle metaforyczne, zawierające jakąś prawdę lub mądrość opartą na doświadczeniach ludzi; służące opisaniu jakiejś sytuacji i pouczaniu; o ludowej proveniencji; charakterystyczne dla danej społeczności i powszechnie w niej znane; od wieków zakorzenione w tradycji i przekazywane z pokolenia na pokolenie”. Przegląd definicji w perspektywie międzyjęzykowej zob. Zakrzewski 2002.

zaczepnięte z NKJP, z literatury popularnej, portali internetowych, w tym z różnorodnych wydań prasowych w wersji online oraz z blogów.

Notacje słownikowe

Przysłowie, zaliczane do minimum paremiologicznego języka polskiego (Szpila 2002: 42; 2014: 92), znane jest użytkownikom naszej mowy ojczystej od stuleci. Najprawdopodobniej wywodzi się ono z łacińskiej sentencji *Non procul a propria stripe poma cadut* (Kłosińska 2011: 94) i ma swoje odpowiedniki także w innych językach, por. angielskie *The apple doesn't fall far from the tree*², niemieckie *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm*, włoskie *La mela non cade lontano dall'albero*, rosyjskie *Яблоко/Яблочко недалеко яблони/яблоньки падает* (*Jabłoko/Jabłoczko niedaleko jabłoni/jabłon'ki padajet*), czeskie *Jablko nepadá daleko od stromu*, fińskie *Ei omena kauas puusta putoa* i inne.

Paremia po raz pierwszy została odnotowana w języku polskim w 1558 roku przez Erazma Glicznara (Skrzetuskiego), autora pierwszego w Polsce traktatu pedagogicznego o wychowaniu dzieci – *Książki o wychowaniu dzieci barzo dobre, pożyteczne i potrzebne* (NKPP, t. 1: 810–811; Bralczyk 2015: 307). We współczesnych słownikach zazwyczaj możemy spotkać się z następującym definiowaniem frazy: ‘jaka matka lub ojciec, takie dziecko’ (WSJP PAN), ‘dzieci niewiele różnią się od rodziców; jacy rodzice, takie dzieci’ (WSF: 278). Z przytoczonych deskrypcji nie wynika, czy podobieństwo dotyczy pozytywnych, czy negatywnych cech lub zachowań. Z kolei definicja ‘o negatywnych cechach charakteru, przejętych przez kogoś od ojca lub matki’ (WSF PWN: 147) ma wybitnie wartościujący charakter. Takie rozumienie przysłowia (a także innych bliskich znaczeniowo paremii) zdają się najlepiej ilustrować słowa Jerzego Bralczyka (2015: 299):

Przywołując takie powiedzenia o podobieństwie dzieci do rodziców, zwykle niestety mamy na myśli dziedziczenie cech negatywnych [...].

To jabłkowe spostrzeżenie też skłonni jesteśmy odnosić częściej do różnych niecnót niż do spadkobierców wielkich talentów i zalet. Rzadziej chyba uznajemy w ten sposób naturalność dziedziczenia cech pozytywnych, natomiast częściej okazujemy tak brak zdziwienia, że ktoś jest łobuzem czy utracjuszem, gdy, znając jabłoni, co go zrodziła, nazywamy go takim jabłkiem. W końcu jabłko pada, a padanie też nieczęsto się z czymś dobrym łączy.

2 Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus tak definiuje znaczenie paremii: ‘a child usually has a similar character or similar qualities to his or her parents’, <https://dictionary.cambridge.org/english/apple-doesn-t-fall-far-from-the-tree> (dostęp: 20 lutego 2018). Amerykański paremiolog Richard Jente w opublikowanym w 1933 r. artykule *German Proverbs from the Orient* twierdzi, że paremia do języka angielskiego została zapożyczona z języka niemieckiego. Jego zdaniem w języku niemieckim po raz pierwszy została odnotowana przez Hieronymusa Megisera w książce zatytułowanej *Paroemiologia polyglottos*, opublikowanej w 1605 r. Autor przytacza w niej szereg ekwiwalentnych przysłów z różnych języków. Według R. Jentego do języka niemieckiego przysłowie to trafiło z języka arabskiego bądź tureckiego (*Iemisch agatsdan irak dushmas*), <https://answers.yahoo.com/question/index?qid=20110127154147AAWbsQ4&guccounter=1> (dostęp: 20 lutego 2018). Istnieją jednak dowody wcześniejszej notacji tego przysłowia w języku niemieckim, pochodzące z 1582 r. i przywołane przez Johanna Fischarta w pracy *Geschichtsklitterung*, http://www.wolverton-mountain.com/articles/apple_doesnt_fall_far.htm (dostęp: 20 lutego 2018); https://www.phrases.org.uk/bulletin_board/6/messages/445.html (dostęp: 20 lutego 2018) (zob. też Mieder 1981: 89–93).

Wróćmy jednak do pierwszych notacji tego przysłowia. Otóż, jak zauważa Antoni Danysz (1912: 26), który na początku XX wieku omawia dzieło E. Glicznera:

Stosunek zależności pod względem moralnym dzieci od rodziców [Gliczner] ilustruje trzema polskimi przysłowiami, które dotąd są używane: jaki pan taki kram, jaki ojciec taki syn, nie daleko pada jabłko od jabłoni. Ponieważ dziecko jest małpą, chętnie naśladującą to, co widzi, rodzice wystrzegać się powinni, aby przykładem swoim nie powodowali u dziecka złego przyzwyczajenia. Tego dowodzi przykładem Seta, trzeciego syna Adama i Ewy, urodzonego po zabiciu Abla, i Kaina (Gliczner Kaima). Każdy z nich miał potomstwo do siebie podobne, a więc Set dobre, Kain złe.

Zatem jasno z tego wynika, że w czasach E. Glicznera (XVI w.) przysłowie dotyczyło naśladowania zachowań, dziedziczenia cech charakteru przez dzieci, zarówno tych pozytywnych, jak i negatywnych, w zależności od tego, jakie wzorce (dobre czy złe) miały one w rodzinnym domu.

Interesująca nas fraza na przestrzeni stuleci doczekała się licznych wariantów, które skrzętnie zostały odnotowane w NKPP wraz z podaniem dokładnej lokalizacji i datą pierwszej notacji. Oto niektóre z nich: *Niedaleko drzewa jabłko padnie*, *Niedaleko jabłoni jabłko upada*, *Niedaleko leci jabłko od jabłoni swojej*, *Od swej jabłoni blisko jabłko pada*, *Ojczysta w dzieciach dziedziczy wada: blisko swej jabłoni jabłko pada*, *Blisko swej jabłoni jabłko pada*, *Nigdy jabłko daleko od jabłoni nie odleci*, *Od sada niedaleko jabłko pada*, *Niedaleko odleci jabłko od jabłonie*, *Niedaleko jabłko padnie jabłoni*, *tylko koło ni(ej)*, *Jabłko od jabłoni niedaleko się toczy* (NKPP, t. 1: 810–811).

Ale to glicznerowska postać paremii jest współcześnie „ożywiana”, co potwierdzają przykłady przytoczone w dalszej części artykułu. Ponadto należy zauważyć, że przysłowie wchodzi w relacje synonimiczne z innymi proverbiaми, tworząc następujący szereg synonimiczny: *Jaka jabłoń, takie jabłko*; *Jaki ojciec, taki syn*; *Jaka matka, taka córka*; *Jakie jabłko, taka skórka*, *jaka matka, taka córka*; *Jaki bochen, taka skórka*, *jaka matka, taka córka*; *Jaka marchew, taka nać*, *taka córka, jaka mać*; *Jaka woda, taki młyn*, *jaki ojciec, taki syn*.

Pozytywne i negatywne nacechowanie przysłowia

Obecnie przysłowie to wśród użytkowników języka polskiego może budzić zarówno pozytywne, jak i negatywne konotacje. Jego negatywne nacechowanie odzwierciedlają następujące przykłady:

Niedaleko pada jabłko od jabłoni. Ojciec włamywacz, syn pirat drogowy [tytuł prasowy]³.

Niedaleko pada jabłko od jabłoni... [tytuł prasowy] Amerykańska prokuratura oskarżyła mężczyznę o zdefraudowanie ponad 10 mln dol. z firmy w której był głównym

3 <http://olsztyn.wm.pl/Niedaleko-pada-jablko-od-jabloni--Ojciec-wlamywacz--syn-pirat,96669> (dostęp: 15 stycznia 2018). W cytowanych fragmentach zachowano oryginalną pisownię i interpunkcję, wyróżnienia – J.M.-B.

księgowym. Niby sprawa jak jedna z wielu, ale pikanterii dodaje tu jeden fakt. Rok wcześniej matka oskarżonego została zatrzymana pod zarzutem kradzieży 1,3 mln dol. z synagogi. Widać jaka matka... taki syn⁴.

Niby jest demokratką, ale nie wiadomo, czy w jej przypadku niedaleko pada jabłko od jabłoni i czy nie poszłyby w ślady tatusia komunisty⁵.

O pozytywnym nacechowaniu paremii świadczą poniższe konteksty:

Mówi się, że niedaleko pada jabłko od jabłoni. W świecie sportu często zdarzają się przypadki, że dzieci idą w ślady rodziców⁶.

Niedaleko pada jabłko od jabłoni. Ikona TVP Krystyna Loska i jej równie sławna córka Grażyna Torbicka⁷.

Maciej Stuhr – tu akurat sprawdziło się przysłowie, że niedaleko pada jabłko od jabłoni. Maciej jest równie utalentowany co jego ojciec oraz sympatyczny i „równy” – co nie zawsze idzie w parze⁸.

Fani doceniają jednak niezłomność składu i akceptują dzisiejsze wcielenie Dżemu, w którym mikrofon objął Maciej Balcar – wokalista do złudzenia przypominający Riedla. Drugiego dnia usłyszymy Mojo Hands, Cotton Wing, Boogie Boys i Boogie Chilli. O tym, że niedaleko pada jabłko od jabłoni, przekona nas zaś z pewnością zamykający przesłuchania występ grupy Cree pod wodzą Sebastiana „Bastka” Riedla. Założona w Tychach w 1993 roku przez syna lidera Dżemu formacja od lat doskonale odnajduje się w stylizowanym na lata 60. i 70. bluesrocku⁹.

Już te nieliczne przykłady pokazują, że właściwiej byłoby zdefiniować znaczenie paremii w następujący sposób: ‘o dobrych lub złych cechach, skłonnościach, talentach, zachowaniach rodziców, dziedziczonych, powielanych przez dzieci; o kontynuowaniu przez dzieci (zawodowych) tradycji rodzinnych’.

Jak wiele paremii, tak i ta, przy uwzględnieniu określonych uwarunkowań kontekstowych i potrzeb komunikacyjnych, łatwo poddaje się transformacjom (por. Chlebda 1991: 167–172). Polegają one na wymianie komponentów rzeczownikowych na inne leksemy, uszczuplaniu składu słownikowej postaci przysłowia lub rozwijaniu jego prototypowej postaci o elementy

4 <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Niedaleko-pada-jablko-od-jabloni-1231854.html> (dostęp: 3 marca 2018).

5 T. Valko, *Okruchy raju*, Prószyński Media, Warszawa 2014, s. 326.

6 <https://sport.onet.pl/ofsajd/niedaleko-pada-jablko-od-jabloni-oni-poszli-w-slady-rodzicow/9qzw5rg> (dostęp: 3 marca 2018).

7 <http://www.gala.pl/galeria/kongres-kobiet/kongres-kobiet-55215> (dostęp: 3 marca 2018).

8 <https://ateista.pl/showthread.php?tid=1992&page=2> (dostęp: 3 marca 2018).

9 Za NKJP: „Dziennik Bałtycki”, 22.05.2009, <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/7/> (dostęp: 4 marca 2018).

atrybutywne, uściślające znaczenie komponentów substantywnych¹⁰. Zmianom formalnym może towarzyszyć modyfikacja semantyki.

Redukcja (apokopa)

Wśród kontekstualnych użyć przysłowia odnajdujemy zarówno jego słownikową postać, jak i skróconą – z pominięciem okolicznika miejsca. Jako przykład apokopy mogą posłużyć dwa tożsame tytuły różnych artykułów prasowych (z 10 listopada 2006 r.¹¹ oraz z 2 sierpnia 2007 r.)¹²: „Niedaleko pada jabłko...” oraz dodatkowo nagłówek tekstu informacyjnego na jednym z portali internetowych „Warsztaty dla ojców obecnych i przyszłych «Niedaleko pada jabłko...»”¹³. Pierwszy z tytułów prasowych odnosi się do informacji o tym, że Magda Bielska z Krakowa, córka Jerzego Pilcha, została laureatką Nagrody im. Kazimierza Iłłakowiczówny w kategorii debiut poetycki. Kolejny tekst nawiązuje do świata motoryzacji i traktuje o ekspansji firmy Daewoo na europejskich rynkach przez wprowadzanie do obrotu kolejnych tańszych modeli aut osobowych, opracowanych niewielkim kosztem na podstawie już istniejących modeli innych marek.

Amplifikacja

W badanym materiale ilustracyjnym znalazło się kilka przykładów uzupełniania składu słownikowej postaci przysłowia nowymi składnikami. Jeden z nich – tytuł felietonu o sagach rodzinnych w świecie nauki – dotyczy doprecyzowania znaczenia leksemu *jabłko*: „Niedaleko pada jabłko (naukowe) od jabłoni...”¹⁴. Analogiczny przykład innowacji rozwijającej reprezentuje poniższy fragment:

Za najlepszego bramkarza imprezy trenerzy startujących drużyn uznali Cypriana Gąskę (Polonia). Natomiast najlepszym piłkarzem turnieju wybrano Marcina Stromeckiego (Legionovia), z czego cieszył się, kto wie czy nie jeszcze bardziej od młodzieżowego piłkarza, jego tata – Ryszard. Cóż, niedaleko pada piłkarskie jabłko od jabłoni...¹⁵.

Kanoniczna postać przysłowia może być także rozbudowana o komponent atrybutywny charakteryzujący wyraz *jabłoni*, por.: „Krystyna Pawłowicz o Michale Tusku: niedaleko pada jabłko od zdradzieckiej jabłoni”¹⁶. Taką ekspresywną frazę, z wybitnie negatywnym

10 Oprócz wymienionych substytucji komponentów, amplifikacji oraz redukcji składu słownikowej postaci przysłów (i szerzej frazemów) mogą wystąpić i inne przekształcenia, np. takie jak kontaminacje, permutacje, przekształcenia złożone.

11 <http://rynek-książki.pl/aktualnosci/niedaleko-pada-jablko/> z 10 listopada 2006 (dostęp: 15 marca 2019).

12 <https://www.auto-swiat.pl/wiadomosci/aktualnosci/niedaleko-pada-jablko/fg8nvfyf> (dostęp: 15 marca 2019).

13 <https://evenea.pl/imprezy/szkolenia/warszawa/warsztaty-dla-ojcow-obecnch-i-przyszlych-niedaleko-pada-jablko-187591/> (dostęp: 15 marca 2019).

14 <https://www.agh.edu.pl/info/article/niedaleko-pada-jablko-naukowe-od-jabloni-felieton/> (dostęp: 4 marca 2018).

15 Za NKJP: „Mazowieckie To i Owo”, 19.03.2009, <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/9/> (dostęp: 4 marca 2018).

16 <https://wiadomosci.wp.pl/krystyna-pawlowicz-o-michale-tusku-niedaleko-pada-jablko-od-zdradzieckiej-jabloni-6136017405286017a> (dostęp: 4 marca 2018).

nacechowaniem, posłanka Prawa i Sprawiedliwości podsumowała zeznania składane przez Michała Tuska przed sejmową komisją do spraw Amber Gold. Mamy też przykład zamiany komponentu *jabłoń* hiperonimem *drzewo*¹⁷ z jednoczesnym doprecyzowaniem znaczeń obu komponentów rzeczownikowych – leksemu *jabłko* przymiotnikiem *zgniłe* oraz rzeczownika *drzewo* wyrazem *chore*. Ponadto przeobrażeniom kanonicznej postaci przysłowia towarzyszy zmiana składniowa polegająca na wymianie przyimka *od* przyimkiem *z*¹⁸. Por.:

Czy nie jest to dalszy ciąg funkcjonowania sądów reżimu komunistycznego, kiedy karano ludzi za to tylko, że mówili głośno o Katyniu i o innej zakłamywanej historii? Tak to prawda, bo w sądach pracują już rodziny tych sędziów z PRL-u inaczej mówiąc „Resortowe dzieci” – wychowani przez swoich rodziców przesiąkniętych komunizmem, korupcją, kumoterstwem. Gdyż niedaleko pada zgniłe jabłko z chorego drzewa¹⁹.

Substytucja

Poza wspomnianymi innowacjami rozwijającymi *gros* przykładów stanowią innowacje wymieniałe, w których substytucji ulega jeden lub więcej komponentów rzeczownikowych, por. tytuł prasowy „Niedaleko pada piłka od jabłoni, czyli piłkarskie rodziny”²⁰.

Dwa kolejne przekształcenia treściowo nadal nawiązują do kwestii naśladowania przez dzieci zachowań rodziców czy też przodków, przy czym komponent *jabłoń* zostaje w nich odpowiednio zastąpiony zestawieniem *znany rodzic* i leksemem *prababka*, por.: „Niedaleko pada jabłko od... znanego rodzica”²¹;

Ostatnio pojawiły się nowe dowody świadczące o tym, że panująca w XIX wieku królowa angielska Wiktoria, przez współczesnych uważana za wzór stateczności, w wieku 66 lat miała romans z 24-letnim Hindusem, na dodatek kelnerem. Niedaleko pada jabłko od prababki, bo pół wieku później król angielski Edward VIII związał się z amerykańską rozwódką²².

Szereg przekształceń zachowuje większą lub mniejszą więź znaczeniową z kanoniczną postacią paremii, wyrażając ‘różnego rodzaju podobieństwa (cech charakteru, postępowania, poglądów, zawodu, treści, wyglądu) nie tylko na płaszczyźnie rodzinnej, ale i społecznej, politycznej, firmowej, kulturowej’, czego przykładem są między innymi takie tytuły prasowe

17 Można też uznać, że jest to innowacja rozwijająca wariantu *Niedaleko drzewa jabłko pada*. Ponadto z formalnego punktu widzenia zmienia się funkcja składniowa wymienianych komponentów.

18 Tego typu przekształcenia Gabriela Dziamska-Lenart (2004: 82, 86) zalicza do innowacji modyfikujących mieszanych o charakterze gramatyczno-leksykalnym, a ściślej rzecz ujmując, do innowacji regulująco-wymieniająco-rozwijających.

19 <http://sfmogodnosc.pl/echa-publicacji-o-panstwie-sluzb-specjalnych/> (dostęp: 4 marca 2018).

20 <http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/593739,niedaleko-pada-pilka-od-jabloni-czyli-pilkarskie-rodziny-zdjecia,id,t.html> (dostęp: 4 marca 2018).

21 <https://www.polskieradio.pl/10/483/Artykul/786384,Niedaleko-pada-jablko-od-znanego-rodzica> (dostęp: 20 maja 2018).

22 <http://www.dziennik.com/wiadomosci/artukul/widziane-z-greenpointu-na-kocia-lape> (dostęp: 20 maja 2018).

jak: „Niedaleko pada Kotliński od Rydzyka”²³, „Niedaleko pada Wagner od Kloppla, czyli 14. kolejka Championship”²⁴, „Niedaleko pada Gilowska od Kołodki”²⁵. Dzięki wymianie komponentów rzeczownikowych na antroponimy zmodyfikowano nieco znaczenie fraz. Można by je ogólnie ująć jako ‘zbieżność poglądów, zachowań, działań konkretnych osób, wymienionych z nazwiska z poglądami, zachowaniami, działaniami osób powszechnie znanych’.

Kolejna transformacja, „Niedaleko pada burmistrz od platformy”²⁶, zachowuje więc semantyczną z kanoniczną postacią przysłowia, chociaż relacje ‘rodzic–dziecko’ zostają zastąpione inną zależnością: ‘rodzina polityczna, partia–przedstawiciel tej partii’. W przekształceniu mowa o rumskim burmistrzu, którego poglądy polityczne są zbieżne z linią nakreśloną przez Platformę Obywatelską. Nie byłoby w tym nic dziwnego (burmistrz jest członkiem PO), gdyby nie fakt, że w kampanii przedwyborczej wraz z innymi obecnymi radnymi deklarował, że „platforma samorządowa nie ma nic wspólnego z tą u «góry»”²⁷.

Szeroko rozumiane podobieństwa mogą także wykraczać poza sferę relacji interpersonalnych. Odzwierciedla to chociażby tytuł felietonu „Niedaleko pada film od książki?”²⁸, którego treść dotyczy podobieństw między książkami a ich filmowymi interpretacjami.

Nieco odleglejsza, ale wciąż spójna semantycznie z metaforycznym znaczeniem proverbum, jest transformacja „Niedaleko pada jajko od kury” (tytuł artykułu na blogu kulinarnym)²⁹, powstała w wyniku wymiany komponentów *jabłko : jajko, jabłoń : kura*. W artykule porusza się temat jakości i wartości odżywczych jaj, uwarunkowanych rasą i sposobem hodowli kur.

Pozornie fraza „HP Spectre One – niedaleko pada widmo od jabłoni”³⁰ wydaje się nie mieć żadnego odniesienia do znaczenia omawianego przysłowia. Dopiero lektura artykułu ujawnia taki związek. Użyte w zdaniu słowo *widmo* jest tłumaczeniem nazwy własnej produktu Spectre One firmy Hewlett-Packard (HP). Wtedy to odczytamy następujący sens

23 <https://www.salon24.pl/u/gmyzienie/467293,niedaleko-pada-kotlinski-od-rydzyka> (dostęp: 20 maja 2018). O poglądach Tadeusza Rydzyka (Radio Maryja) i Romana Kotlińskiego („Fakty i Mity”), które – zdaniem autora notki – w wielu kwestiach są podobne. Takie zabiegi związane z tworzeniem „nowych struktur opartych na utrwalonych w świadomości użytkowników języka strukturach przysłowiowych” G. Szpila (2000: 221) określa mianem *para-przysłów*.

24 <https://angielskieespresso.pl/post/6016/2016/10/24/niedaleko-pada-wagner-od-kloppla-czyli-14-kolejka-championship/> (dostęp: 20 maja 2018). O sukcesach trenerskich Dawida Wagnera, którego osiągnięcia przypominają sukcesy trenera Jürgen Kloppla. David Wagner – od 2015 r. szkoleniowiec angielskiego klubu Huddersfield Town, grającego w Championship. Drużyna w sezonie 2016/2017 zajęła 5. miejsce w tych rozgrywkach, a po barażach awansowała do Premier League. Jürgen Klopp – w latach 2008–2015 trener Borussia Dortmund. Pod jego kierunkiem drużyna odniosła wiele sukcesów, m.in. w sezonie 2010–2011 zdobyła mistrzostwo Niemiec.

25 <https://www.money.pl/forum/niedaleko-pada-gilowska-od-kołodki-t142929.html#A144858> (dostęp: 20 maja 2018). O podobieństwie polityki finansowej obojga ekonomistów.

26 http://narodowarumia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=134:nie-daleko-pada-burmistrz-od-platformy&Itemid=101 (dostęp: 20 maja 2018).

27 Tamże.

28 <http://qultqultury.pl/niedaleko-pada-film-ksiazki/> (dostęp: 20 maja 2018).

29 <http://targsmaku.pl/przepis/29433/niedaleko-pada-jajko-od-kury> (dostęp: 20 maja 2018).

30 <https://gadzetomania.pl/4872,hp-spectre-one-niedaleko-pada-widmo-od-jabloni> (dostęp: 20 maja 2018).

transformacji: ‘kolejny produkt nieodbiegający jakościowo od innych produktów z rodziny HP’ (analogia do ‘jaki rodzic, takie dziecko’).

Kolejne przekształcenia paremii nawiązują do symboliki firmy Apple (‘jabłko’)³¹ oraz Nowego Jorku, nazywanego przez Amerykanów *Big Apple*, czyli „Wielkie Jabłko”: „Nie daleko pada Apple od jabłoni przekrętów podatkowych”³², „Nowy Jork i Waszyngton – niedaleko pada jabłko od stolicy”³³. W pierwszym przykładzie z racji asocjacji związanych z symboliką firmy Apple komponent *jabłko* zastąpiono nazwą korporacji. Ponadto rozszerzenie o dodatkowe komponenty powoduje doprecyzowanie znaczenia leksemu *jabłoni* (*jabłoni* : *jabłoni przekrętów podatkowych*). Transformacja przysłowia jest aluzją do zarzutów o oszustwa podatkowe stawiane filii firmy Apple przez włoski urząd podatkowy, według którego firma w latach 2008–2013 nie odprowadziła 880 mln euro do fiskusa³⁴. W drugim przykładzie (nazwa oferty turystycznej) komponent *jabłoni* zastąpiono leksemem *stolica*. Przysłówek *niedaleko* – stały człón paremii – zazwyczaj rozumiany przenośnie, zyskuje znaczenie literalne. W tym wypadku można dostrzec odniesienie semantyczne jedynie do znaczenia dosłownego, a nie metaforycznego. Chodzi bowiem o bliskość fizyczną obu miast. Podobnie do znaczenia dosłownego odnosi się kolejne przekształcenie: „Idealna, czyli niedaleko pada czereśnia od czereśni” (wymiana komponentów – nazw owocu i drzewa, które je rodzi, na inne drzewo owocowe)³⁵. Przykład ten został zaczerpnięty z jednego z blogów internetowych, funkcjonującego pod nazwą *Z@kręcona i blond*. Jego autorka dzieli się z czytelnikami między innymi przemyśleniami na temat przeczytanych książek. Pretekstem do stworzenia przez nią wspomnianej spetryfikowanej postaci paremii był tytuł powieści *Czereśnie zawsze muszą być dwie* Magdaleny Witkiewicz. Transformacja to rodzaj metafory: ‘ludzie nie są stworzeni do życia w pojedynkę, najlepiej funkcjonują, gdy ktoś jest obok’. W tym wypadku chodzi raczej nie o bliskość fizyczną, lecz psychiczną.

W wyniku przekształcenia proverbum powstała, zamieszczona na blogu kulinarnym, fraza „Niedaleko pada jabłko od szarlotki”³⁶. Ujawnia się w niej ciąg logicznych powiązań: *jabłko* ‘surowiec’ – *szarlotka* ‘produkt z tego owocu’ (w spetryfikowanej paremii *jabłko* pozostaje w relacji metonimicznej z innym elementem przysłowia).

Nieco przewrotny charakter ma innowacja „Niedaleko pada gruszka od jabłoni – Duchesse de Bourgogne”³⁷. Jest to tytuł felietonu omawiającego walory belgijskiego piwa *Duchesse de Bourgogne*, które smakiem i aromatem przypomina wina owocowe.

31 Z historią nazwy i symboliką firmy można zapoznać się m.in. na portalu globalgsm.pl, <http://www.globalgsm.pl/blog/nowosci/czemu-akurat-nadgryzione-jablko-kilka-slow-o-logo-firmy-apple/> (dostęp: 13 listopada 2018).

32 <https://www.forumdwutygodnik.pl/artykuly/1544951,1,swiat-wedlug-rysownikow.read> (dostęp: 4 kwietnia 2018).

33 <http://rezerwujwakacje.com.pl/pl/wycieczka/szczegoly/o/12386/S%2CSIMILAR%2Co> (dostęp: 6 kwietnia 2018).

34 <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/finanse/oszustwa-podatkowe-apple-filia-zaplaci-318-mln-euro-kary/2pyrvn> (dostęp: 4 kwietnia 2018).

35 <http://zakreconaiblond.blogspot.com/2018/01/idealna-czyli-niedaleko-pada-czereśnia.html> (dostęp: 20 maja 2018).

36 <http://chlebmijski.blogspot.com/2013/01/niedaleko-pada-jabko-od-szarlotki-czyli.html> (dostęp: 5 marca 2018).

37 <https://winne-przygody.pl/2016/04/niedaleko-pada-gruszka-jabloni-duchesse-de-bourgogne.html> (dostęp: 5 marca 2018).

Wnioski

Na podstawie analizy zebranego materiału faktograficznego można stwierdzić, że w porównaniu z kanoniczną postacią rozszerza się nie tylko zakres znaczeniowy przysłowia, ale też w określonych kontekstach transformacji ulega sama jego struktura. Pierwotnie semantyka paremii dotyczyła jedynie kwestii moralnych i psychicznych – podobieństwa dzieci do rodziców pod względem sposobu bycia, zachowania, cech charakteru. Od samego początku używana była zarówno w pozytywnym, jak i negatywnym znaczeniu (por. Gliczner). Z biegiem czasu przysłowie zaczęto stosować także w celu podkreślenia podobieństwa dotyczącego wyglądu zewnętrznego, poglądów oraz zbieżności pasji, zainteresowań, profesji rodziców i dzieci (XP ~ YP – czytaj: ‘X jest podobny do Y, ma cechę P’).

Oprócz rzeczonych modyfikacji semantycznych (rozszerzenie zakresu znaczeniowego) przysłowie poddawane jest przekształceniom strukturalnym i strukturalno-semantycznym. Zazwyczaj obserwujemy te zabiegi w nieoficjalnych wypowiedziach, tekstach prasowych, na różnego rodzaju portalach i blogach. Transformacje te sprowadzają się do wymiany jednego lub obu komponentów rzeczownikowych bądź do rozwijania słownikowej postaci paremii o kolejne komponenty, nie tylko atrybutywne. Przy czym spetryfikowane frazy nadal zachowują więc semantyczną i strukturalną z kanoniczną postacią paremii, aczkolwiek kwestia wszelkiego rodzaju podobieństw wykracza poza ramy rodzinnych koligacji i zasada się na zbieżności poglądów, zachowań, działań konkretnych osób, wymienionych z nazwiska, z zachowaniami, poglądami, działaniami osoby powszechnie znanej. Część przekształceń wykracza poza relacje interpersonalne, w których podobieństwo związane jest z (dobrą) jakością jednego produktu w porównaniu z jakością innego (wcześniejszego) produktu (np. „Nie d a l e k o p a d a f i l m o d k s i ą ż k i”). Tylko jeden z zaprezentowanych w artykule przykładów nawiązuje do relacji przyczynowo-skutkowej, której odpowiada schemat ‘gdyby nie Y, nie byłoby X’. Pozostałe transformacje są przykładem gry językowej (np. z nazwą własną *Apple*)³⁸, w innych można dostrzec odniesienia semantyczne jedynie do znaczenia dosłownego, nawiązującego do członu *niedaleko*. Ponadto w niektórych kontekstach przysłowie przytaczane jest również w zredukowanej postaci (apokopa) (por. Dziamska-Lenart 2004: 71), sygnalizowanej zazwyczaj wielokropkiem (*Niedaleko pada jabłko...*). Duży stopień utrwalenia paremii wśród użytkowników języka polskiego sprawia, że nawet uszczuplenie jej o końcowy człon nie wpływa na zmianę tradycyjnej semantyki proverbium.

Przysłowie zazwyczaj ma postać samodzielnego wypowiedzenia (np. tytułu prasowego), rzadziej wplatanie jest w tekst za pośrednictwem frazy wprowadzającej/wiążącej³⁹ (por. „M ó w i s i ę , ż e n i e d a l e k o p a d a j a b ł k o o d j a b ł o n i”, „P o r z e k a d ł o m ó w i , ż e n i e d a l e k o p a d a j a b ł k o

38 Ta zabawa przysłowiami trwa nie od dzisiaj. Wszakże już w latach 30. ubiegłego wieku Jan Bystroń (1933: 27) zwracał uwagę na ich ludyczny charakter: „Zabawa jest istotną cechą dzisiejszego życia przysłów”.

39 „«[F]raza wiążąca» (*tying phrase*) poprzedza bezpośrednio przysłowie, łącząc jego temat ze zdaniem następującym po nim; służy ona wyłącznie jako znacznik istotności wypowiedzi” (Kordys i in. 2001: 139). Fraza wprowadzająca funkcjonalnie jest zbieżna z wyznacznikiem/operatorzem testymonialności typu *tak zwany, jak to się mówi, przysłowiowy* (por. Lewicki 1974: 151; Bąba 1989: 53).

od jabłoni”⁴⁰, „Znane porzekadło głosi, że niedaleko pada jabłko od jabłoni, i sprawdza się ono może przede wszystkim, jeśli chodzi o wygląd zewnętrzny”⁴¹, „Gorzką prawdę niesie przysłowie, że niedaleko pada jabłko od jabłoni”⁴², „«Buszek» z wiadomych powodów nie mówi nic, ale wiadomo, że niedaleko pada jabłko od jabłoni”⁴³).

Zaprezentowane przekształcenia frazy *Niedaleko pada jabłko od jabłoni* mają ulotny, efemeryczny charakter, gdyż powstały na użytek chwili, dotyczą określonych tematów, treści, zatem trudno, aby zagościły na stałe w języku polskim. Niemniej jednak stanowią dobrą ilustrację tego, jak skutecznie „ożywić” przysłowie znane polszczyźnie od stuleci, tak aby było dostosowane do potrzeb komunikacyjnych współczesnego odbiorcy.

Bibliografia

- Bąba S. 1989: *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Bralczyk J. 2015: *500 zdań polskich*, AGORA, Warszawa.
- Buttler D. 1989: *Dlaczego zanikają przysłowia w dwudziestowiecznej polszczyźnie?*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 332–337.
- Bystron J. 1933: *Przysłowia polskie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Chlebda W. 1991: *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, Opole.
- Chlebda W. 2005: *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Danysz A. 1912: *Erazm Gliczner jako pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką polską*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” XXXVIII, s. 1–100.
- Dziamań-Lenart G. 2004: *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.
- Ignatowicz-Skownońska J. 2008: *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Jente R. 1933: *German Proverbs from the Orient*, „Modern Language Association”, Vol. 48, No. 1, s. 17–37.
- Kłosińska K. 2011: *Słownik przysłów. Przysłownik*, Publicat, Poznań.
- Kordys J., Ulatowska H.K., Kądziałowa D., Sadowska M. 2001: *Z badań nad przysłowiami. Wstęp do neuroparemiologii*, „Pamiętnik Literacki” XCII, z. 4, s. 135–162.
- Kozioł-Chrzanowska E. 2012: *Frazemy, hece i reprodukty – w poszukiwaniu rozstrzygnięć terminologicznych do opisu wybranych konstrukcji wielowrazowych*, „Język Polski” XCII, z. 4, s. 249–259.
- Kozioł-Chrzanowska E. 2014: *Antyprzysłowia, memy, antyslogany. Kontrmówienie jako strategia komunikacji*, „Socjolingwistyka” XXVIII, s. 49–66.
- Kozioł-Chrzanowska E. 2015: *Czy współcześnie powstają przysłowia?*, [w:] I. Kosek, R. Markiewicz, K. Zawilska (red.), *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji 5: Frazeologizmy*, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 138–147.
- Lewicki A.M. 1974: *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] L. Ludorowski, W. Magnuszewski (red.), *Z badań nad literaturą i językiem*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań, s. 135–151.
- Liberek J. 1998: *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*, Wydawnictwo WiS, Poznań.
- Mieder W. 1981: *„Der Apfel fällt weit von Deutschland”. Zur amerikanischen Entlehnung eines deutschen Sprichwortes*, „Der Sprachdienst”, Vol. XXV, Nr 6, s. 89–93.

40 <http://www.applecenter.pl/2015/02/14/ciekawe-firmy-zalozone-przez-bylych-pracownikow-apple/> (dostęp: 18 marca 2019).

41 http://www.luxlux.pl/artikul/niedaleko-pada-jablko-czyli-slynn-modelki-i-ich-corki-s_24899 (dostęp: 12 stycznia 2019).

42 Za NKJP: K. Wasilewska, *Jak wyhodować drzewko jabłoni*, „Wychowawca” 2010, nr 1, <http://nkjp.pl/> (dostęp: 4 marca 2018).

43 Za NKJP: O. Maya, *Prawdziwy modniś... z ogonem*, 2006, „Super Express”, <http://nkjp.pl/> (dostęp: 4 marca 2018).

- Miturska-Bojanowska J. 2018: *Modyfikacje paremii „Na złodzieju czapka gore”/„Ha bope [u] uanaka zopum” w polskich i rosyjskojęzycznych mediach elektronicznych*, „Studia Rossica Posnaniensia” XLIII, s. 213–224.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego (online: <http://nkjp.pl/>, dostęp: 4 marca 2018).
- NKPP: *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, t. 1: A–J, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969.
- Olkusz W. 2011: *Twórca kontynuator czy zręczny naśladowca? Paremia w powieściach kryminalno-historycznych Mariusza Wollnego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Nr 3323, „Literatura i Kultura Popularna” XVII, s. 147–187.
- Szpila G. 2000: *Skamielina czy żywy organizm – przysłowie w prasie polskiej*, [w:] G. Szpila (red.), *Język a komunikacja* 8, t. 1: *Język trzeciego tysiąclecia*, Tertium, Kraków, s. 215–224.
- Szpila G. 2002: *Minimum paremiologiczne języka polskiego – badania pilotażowe*, „Język Polski” LXXXII, z. 1, s. 36–42.
- Szpila G. 2003: *Krótko o przysłowiu*, Collegium Columbinum, Kraków.
- Szpila G. 2014: *Znajomość przysłów wśród polskich studentów – minimum paremiologiczne*, „Literatura Ludowa”, nr 4–5, s. 87–101.
- Szpila G. 2017: *Współczesne przysłowie – rozważania teoretyczne vs. badanie ankietowe*, „Język Polski” XCVII, z. 2, s. 5–22.
- Tkaczewski D. 2012: *„Nowoprzysłowia” polskie czyli dowcipne modyfikacje i parafrazy popularnych porzekadeł*, [w:] L. Mrovcová (red.), *Parémie národů slovanských VI*, Ostrava, s. 267–277.
- Wasiuta S. 2015: *Transformacje, warianty i wersje przysłów*, [w:] S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot (red.), *Działania na tekście. Przekład – redagowanie – ilustrowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 197–212.
- Wasiuta S. 2016: *Przysłowie „Diabeł tkwi w szczegółach” we współczesnej polszczyźnie. Retoryczność, mistyfikacja, stereotyp*, „LingVaria” XI, nr 1(21), s. 203–213.
- WSF: P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, „Świat Książki”, Warszawa 2003.
- WSF PWN: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, red. S. Dubisz, E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki (online: <http://www.wsjp.pl/>, dostęp: 3 marca 2018).
- Zakrzewski P. 2002: *Definicja przysłowia w wybranych opracowaniach francuskich, niemieckich i polskich oraz próba konfrontatywnej analizy problemu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” nr 42, s. 3–18.

Summary

A look at the transformations of the proverb *Niedaleko pada jabłko od jabłoni* in contemporary Polish

Keywords: proverb, transformations, anti-proverb.

In contemporary Polish, one can observe both the disappearance and formation of new paremiological units. In addition, one often witnesses or even participates in transforming the existing ones. The proverb *Niedaleko pada jabłko od jabłoni* (*The apple doesn't fall far from the tree*), which has equivalents in other languages, has been known to users of the Polish language for centuries. The article presents examples of revitalizing this proverb, manifested in the form of contextual modifications of form and/or content.